

ЧЫГЫШ ТААНУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ISSUES OF ORIENTAL STUDIES

e-ISSN: 1694-8653

№1/2025, 40-46

УДК: 340.151

DOI: [10.52754/16948653_2025_1_6](https://doi.org/10.52754/16948653_2025_1_6)

БАЙЫРКЫ КЫТАЙДЫН УКУК СИСТЕМАСЫ

ПРАВОВАЯ СИСТЕМА ДРЕВНЕГО КИТАЯ

THE LEGAL SYSTEM OF ANCIENT CHINA

Матисакова Зулфия Усоновна

Матисакова Зулфия Усоновна

Matisakova Zulfiya Usenovna

ю.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.ю.н., доцент, Ошский государственный университет

Candidate of Law, Osh State University

2023medina@mail.ru

Талант кызы Рахат

Талант кызы Рахат

Talant kzy Rahat

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

master's student, Osh State University

Эрмек кызы Айзирек

Эрмек кызы Айзирек

Ertek kzy Aizirek

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

master's student, Osh State University

БАЙЫРКЫ КЫТАЙДЫН УКУК СИСТЕМАСЫ

Аннотация

Сунушталган макалада байыркы Кытай укук системасындагы жана коомдук турмушундагы укуктун ролу ар тараптуу чагылдырылган. Кытай байыркы илимге жана бай маданий мурастарга ээ өлкө. Чынында Кытайды “Азиядагы Рим империясы” деп атоого болот. Көптөгөн азиялык тилдердин маданияты көбүнчө заманбап маданият тарабынан калыптанган. Узак убакыт бою бул өлкө европалык мамлекеттердин кызыкчылыктары үчүн изилдөө объектиси болуп келген. Бирок ушул күнгө чейин анын маданий кароо темасы аз изилденген бойдон калууда. Кытайдын укуктук маданиятынын таң калыштуусу, европалык укуктук маданияттардан айырмаланып, ал өз алдынча өнүккөн жана ошондуктан толугу менен уникалдуу болгон. Байыркы Кытай — бул биздин күнгө чейин жашоо тартиби дээрлик өзгөрбөгөн эң байыркы маданият. Кытайлык акылман башкаруучулар улуу империяны миң жылдар бою сактап келишкен.

Ачкыч сөздөр: Байыркы Кытай, укук, мамлекет, укук нормасы, укук системасы, укук булактары, Конфуций, саясий режим

Правовая система древнего Китая

The legal system of ancient China

Аннотация

Представленная статья всесторонне отражает роль права в древнекитайской правовой системе и общественной жизни. Китай — страна с древней наукой и богатым культурным наследием. Фактически Китай можно назвать «Римской империей Азии». Культура многих азиатских языков во многом сформировалась под влиянием современной культуры. Эта страна на протяжении длительного времени является объектом исследования интересов европейских стран. Однако до сих пор тема его культурного рассмотрения остается малоизученной. Примечательной особенностью китайской правовой культуры является то, что, в отличие от европейских правовых культур, она развивалась независимо и поэтому была совершенно уникальной. Древний Китай — древнейшая культура мира, образ жизни которой до наших дней практически не изменился. Мудрые китайские правители на протяжении тысяч лет поддерживали великую империю.

Abstract

The presented article comprehensively reflects the role of law in the legal system and social life of ancient China. China is a country with ancient science and a rich cultural heritage. In fact, China can be called the “Roman Empire of Asia”. The culture of many Asian languages has been largely shaped by modern culture. For a long time, this country has been an object of study in the interests of European states. However, to this day, the topic of its cultural consideration remains little studied. The surprising thing about Chinese legal culture is that, unlike European legal cultures, it developed independently and therefore was completely unique. Ancient China is the most ancient culture, the order of life of which has remained practically unchanged to this day. Wise Chinese rulers have preserved a great empire for thousands of years.

Ключевые слова: Древний Китай, право, государство, правовая норма, правовая система, источники права, Конфуций, политический режим

Keywords: Ancient China, law, state, legal norm, legal system, sources of law, Confucius, political regime

Киришүү

Байыркы Кытай — бул биздин күнгө чейин жашоо тартиби дээрлик өзгөрбөгөн эң байыркы маданият. Кытайлык акылман башкаруучулар улуу империяны миң жылдар бою сактап келишкен. Тарыхчылардын басымдуу бөлүгү Кытай цивилизациясы биздин заманга чейинки 2000- жылы Сары дарыянын айланасында калыптанган деп эсептейт. Кытай илгерки төрт цивилизациянын бири үчүн өз үйү болуп калган. Маилекет башка цивилизациялардан айырмаланып турат, өнүгүп жаткан маданият азыркы күнгө чейин калган. Албетте, миң жылдар аралыгында өзгөрүүлөр болгон, бирок маданияттын маңызы калган. Башка үч цивилизация жоголгон же жаңы адамдар тарабынан толугу менен сиңирилип кеткен. Андыктан, адамдардын айтуусу боюнча Кытай - дүйнөдөгү эң байыркы цивилизация болуп саналат. Кытайда жерлерди көзөмөлдөгөн үй-бүлөөлөр династия аталышындагы үй-бүлөөлүк башкаруучулар жетекчилерине айланган.

Байыркы жана орто кылымдардагы Кытайта укуктун прогрессивдүү өнүгүшүн аныктоочу факторлор, укуктук нормалар жана институттар, ошондой эле укукту ишке ашыруунун механизмдери Конфуцийчилик жана легализмдин саясий-укуктук концепциялары мен тыгыз байланыштуу.

Байыркы Кытай укугуна конфуцийдик дин идеологиясы олуттуу таасирин тийгизген. Биздин заманга чейинки VI-кылымда ортодоксалдык конфуцийчилик пайда болгон. Ал саясий-укуктук байыркы кытай коомдук системасынын аң-сезимдүү концепциясы болуп саналган. Салттуу көз караштарга таянып, Конфуций мамлекеттин патриархалдык-патерналисттик концепциясын иштеп чыккан. Мамлекетти чоң үй-бүлө деп чечмелейт. Императордун күчү («асман уулу») атанын бийлигине, ал эми башкаруучулар менен букаралардын ортосундагы мамиле үй-бүлөлүк мамилелерге окшоштурулган. Анда кичүүлөр улууларга көз каранды болуусун жактаган [1]. Конфуций сүрөттөгөн коомдук-саясий иерархия адамдардын теңсиздигинин принцибинде курулган: “караңгы адамдар”, “жөнөкөйлөр”, “төмөндөр”, “кичүүлөр” “асыл кишилерге”, “мыктыларга”, “жогоркуларга, “аксакалдар”. Ошентип, Конфуций мамлекеттик башкаруунун аристократиялык концепциясын жактаган. Анткени карапайым эл мамлекетти башкарууга катышуудан толук четтетилген. Ошол эле учурда анын саясий идеалы тукум куума ак сөөктөр менен байлардын эмес, адептүүлүк жана билимдүү аристократтардын өкмөтүнөн тургандыктан, ал сунуш кылган мамлекеттик башкаруунун идеалдуу түзүмү ошол кездеги коомдук-саясий реалдуулуктан айырмаланып турган. Ал жакшы башкаруучу болуу үчүн жөн эле бай болуу жана асыл тукумга ээ болуу аздык кылат деп эсептеген. Конфуцийдин ою боюнча, букаралардын негизги артыкчылыгы башкаруучуга берилгендикте, бардык «аксакалдарга» баш ийүүдө жана урматтоодо деп эсептеген. Конфуцийдин саясий этикасы жалпысынан коомдун жогорку жана төмөнкү катмарынын ортосундагы ички тынчтыкка жана бийликти турукташтырууга багытталган. Ал таза моралдык факторлордон тышкары байлыктын поляризация процесстерин жана калктын жакырчылыгын жеңүү зарылчылыгына да көңүл бурган. «Байлык бирдей бөлүштүрүлгөндө жакырчылык болбойт; өлкөдө ынтымак болгондо эл аз болбойт; тынчтык болгондо (жогорку жана төмөнкү катмарлардын ортосундагы мамилелерде) (акимдин) кулатуу коркунучу болбойт». Көтөрүлүштөрдү жана бийлик үчүн күрөштү четке кагып, Конфуций жарандык тынчтыктын пайдасын жогору баалаган.

Конфуций башкаруунун зомбулуксуз ыкмаларынын жактоочусу катары башкаруучуларды, чиновниктерди жана букараларды өз ара мамилелерин адептүүлүк принциптеринде курууга чакырган. Бул кайрылуу биринчи кезекте бийлик башындагыларга багытталган, анткени алардын адептүүлүк талаптарын сактоосу чечүүчү роль ойнойт жана субъекттердин жүрүм-турумунда моралдык нормалардын үстөмдүгүн алдын ала аныктайт. Зомбулукту четке кагып, Конфуций: «Эмне үчүн мамлекетти башкарып жатканда адамдарды өлтүрүш керек? Жакшылыкка умтулсаң эл жакшы болот. Асыл адамдын адептүүлүгү шамалдай; базалык адамдын адеп-ахлагы чөп. Чөп шамал соккон тарапка ийилет» деген чакырыкты карманган. Конфуций тышкы согуштарга, кытай падышалыктарынын бири-бирине же башка элдерге каршы басып алуу жортуулдарына да терс көз карашта болгон («варварлар»). Кытай башкаруучуларынын гегемондук дооматтарын принципиалдуу түрдө четке какпастан, Конфуций аларга: «Алыскы жашаган жана баш ийбеген адамдарды» «билим жана адеп-ахлактын жардамы менен жеңүү керек» деп кеңеш берген. «Эгерде биз аларды жеңе алсак алардын арасында тынчтык өкүм сүрмөк» деп айткан [2]. Башкача айтканда эгер душман-дар алыста болуп, күч жардам бербесе, маданиятты, билимди колдонууга деп осуяттаган. Ошол эле учурда Конфуций мыйзам чыгаруунун маанилүүлүгүн толугу менен четке каккан эмес. Бирок ал акыркыга көмөкчү ролду гана берген жана жалпысынан позитивдүү укукка ишенбөөчүлүк менен караган.

Конфуцийдин окуусунда «аттарды оңдоо» принциби олуттуу коомдук-саясий жана жөнгө салуучу жүктү көтөрөт. «Аттарды оңдоонун» максаты – «аттарды» (б.а. коомдун жана мамлекеттин иерархиялык системасындагы калктын ар кандай инсандардын жана топторунун социалдык, саясий жана укуктук абалынын белгиленишин) чындыкка ылайык келтирүү, жерди белгилөө жана коомдук түзүлүштөгү ар биринин даражасы, ар бирине ага ылайыктуу ат берүү, кадырлуу адам кадырлуу, ата ата, бала уул, карапайым болуш үчүн карапайым, ал эми тема предмет болмок. Коомдук ишти так уюштуруу жана формал-даштыруу зарыл деген мааниде (ар ким өз милдетин аткарып, езунун белгиленген жеринде болууга тийиш, кызмат адамдары үлгү катары болуусу шарт деп санаган).

Конфуций тартипти сактоо үчүн мыйзам эмес, каада-салттарды жана үрп-адаттарды, моралдык тартипти сактоо керек деп эсептеген. Бул нормаларды сактоо адамды эпке келтирип, элдешүүгө алып келген. Конфуцийдин окуусунан келип чыккан талаптар сакталып, ырым-жырымдар сакталса, мыйзамдуулуктун жана тартиптин ролун алдын ала аныктоо оңой болот деген көз-араш пайда болгон. Конфуцийдин көз карашын жактагандар адамдын жүрүм-турумунун негизги жөнгө салуучусу катары мыйзамды эмес, адеп-ахлак нормаларын эсептешкен. Мыйзамчылар субъекттердин турмушу мамлекеттик бийликтин кызыкчылыгын билдирген жалпы милдеттүү мыйзамдар менен жөнгө салынышы керек деп ырасташкан. Хань династиясынын тушунда конфуцийчилик менен легализм биригип, морал менен укуктун биримдигинин жаңы концепциясында чагылдырылган [3].

Коомдун турмушунда мамлекеттин үстөмдүк кылуучу ролу жеке менчик мамилелеринин начар өнүгүшүн аныктаган. Бул жерге менчик укугу боюнча эрежелерде чагылдырылган. Байыркы Кытайда жер эгеменге, жамаатка жана жеке дыйкандарга таандык болгон. Нике күйөө менен колуктунун үй-бүлөлөрү тарабынан түзүлүп, макулдашуу боюнча таризделет. Эркектер 16 жаштан 30 жашка чейин, ал эми аялдар 14 жаштан 20 жашка чейин үйлөнсө болот. Ар кандай класстын өкүлдөрүнүн жана туугандардын ортосунда никеге турууга тыюу салынган. Эркек үй-бүлөнүн башчысы деп эсептелген. Эркек экинчи аял алып,

үйгө токол алып кирүүгө уруксат берилген. Ажырашууга уруксат берилген жана айрым учурларда мыйзам никени бузууну түздөн-түз талап кылган.

Байыркы кытай коомунда жеке менчик начар өнүккөн. Байыркы Кытайда менчик укуктарынын негизги объекттери жер жана кул болгон. Байыркы Кытай мыйзамдары келишимдердин ар кандай түрлөрүн - бартердик, сатып алуу-сатуу, белекке берүү, насыя, жерди ижарага алуу, жеке жалдоону жөнгө салган. Байыркы Кытайда нике күйөө менен колуктунун ата-энеси тарабынан түзүлгөн. Ар кандай класстагылардын, туугандардын жана бир фамилиядагы адамдардын никеге туруусуна, жада калса жазалоо коркунучу астында да тыюу салынган. Атасы балдарын жазасыз сатып жибериши же өлтүрүшү мүмкүн, бул анын үй-бүлөдөгү абсолюттук бийлигин тастыктайт. Ажырашууга уруксат берилген, бирок аялдын тукумсуздугуна, бузукулугуна же оорусуна байланыштуу демилгечи эркек болсо гана [4].

Кылмыштын түрлөрүнүн көп болуп, алардын саны 3000ден ашуун болгон. Байыркы Кытайда кылмыштын түрлөрү төмөндөгүдөй болуп бөлүнгөн:

- мамлекеттик (көтөрүлүш);
- диний (шаманчылык);
- адамга каршы (адам өлтүрүү, денеге залал келтирүү);
- мүлккө каршы (уурдоо, карактоо, башкалардын малын урдоо);
- аскердик (белгиленген убакта чогулушка келбей калуу, коркоктук ж.б.).

Жазанын түрлөрү – ар кандай формадагы жазанын түрлөрү колдонулган. Мисалга келтирсек:

1. ар кандай формадагы өлүм жазасы;
2. өзүн-өзү жаралоо жазалары;
3. адамдарга жазадан кутулуу жолун сатып алууга мүмкүндүк берген айыптар;
4. түрмөгө камоо;
5. бетине сыя менен тамкалоо;
6. аялдарды ээн-эркин кулга айландыруу;
7. таяк менен чабуу;
8. камчылап уруу жана башка жаза түрлөрү да каралган.

Жогорку сот бийлиги император болгон. Инь жана Чжоу доорундагы сот процесси айыптоочу жана атаандаштык мүнөзгө ээ болгон. Кийинчерээк ал тергөөгө алмаштырылган. Кылмыштар боюнча тергөө арыз түшкөн учурдан тартып башталган. Жакын туугандарды жамандоо, кожоюндарына кулдарды айыптоо сыяктуу эле тыюу салынган. Жергиликтүү администрациянын өкүлдөрү жергиликтүү деңгээлде сот функцияларын аткарышкан. Соттук функциялар административдик функциялардан бөлүнгөн эмес. Чечимдер аналогия боюнча кабыл алынган [5]. Соттун жүрүшүндө кыйноолор колдонулган. Айыпталуучунун күнөөлүүлүгүнүн презумпциясы принцибинин колдонулушу иш жүзүндө каралбаган.

Байыркы Кытайдагы укук булактары:

- үрп-адат,
- жазма мыйзамдар,
- башкаруучунун актылары.

Кытайда биринчи мыйзамдар Шань мамлекетинде пайда болгон, а б.э.ч. X-к. Чжоуда 3 миңге жакын беренеси бар кылмыш-жаза мыйзамдарды өзүнө камтыган. Кат жүзүндө жазылган мыйзамдардын пайда болушу б.э.ч. IX-X к.к. таандык. Ал коомдун таптык - сословиелик айрымаланышы менен тыгыз байланышта болгон. Чжань мезгилиндеги мыйзам

чыгаруу иштери негизинен кытайлык төбөлдөрдүн арасында өз ара согуштун тынбай жүрүп турган убагында коомду турукташтыруу максатында болгон.

Б.э.ч. V-IV-к.к. аралыгында эң биринчи кодекстердин бири - «Вэй падышачылыгынын мыйзам китеби» жарыкка чыккан. Бул мыйзам китепте соттун чечимдери, адат укугунун нормалары, императордун конкреттүү буйруктары ж.б. коомдогу маанилүү жүрүм-турум нормалары камтылган. Жерге мамлекеттик жогорку ээлик кылуу общиналардын жана дыйкандардын жер ээлиги менен ишке ашкан. Кийин бара-бара мыйзам түрүндө общиналык айдоо жерлерге тыюу салынган. Бирок келишимдик мамилелерге общиналардын катышуусу шарт болгон.

Б.э.ч. I-к. укук булактарга ылайык соода - сатык келишимдерин аялдар да, мамлекеттик кулдар да түзө алышканын байкоого болот. Соодагерлерге жерди ижарага, барымтага берүү, карызданып кул болуу, жалданма эмгек, балдарын барымтага карматуу жана үч жылга чейин туугандары сатып албаса, аны кулга айландыруу кеңири тараган. Жеке ээликтеги кулдарды мамлекетке сата алышкан. Кийин жер реформалары ишке кирген. Реформанын негизги багыттары жерге жеке менчик укугун легалдаштырууга жана кийинчерээк жерге муниципалдык менчикке сокку урган жерди акысыз сатып алуу-сатууга расмий уруксат берүү менен байланышкан. Чоң патриархалдык үй-бүлөлөрдү күч менен бытыранды кылуу ишке ашырылган [5]. Бул дагы жамааттын ыдырашын тездеткен жана борборлоштуруу максатында мамлекеттин бүткүл аймагы административдик райондорго бөлүнгөн. Жаңы административдик бөлүнүш аймактык негизде ишке ашырылган. Армия күчтүү куралданып кайра түзүлгөн. Аскердик кызматка 23 жаштан 56 жашка чейинки эркектер аскерге алынып, алар бир жылдык окуудан өтүшкөн. Андан соң бир жыл гарнизондук кызмат өтөп, кийин милицияда кызмат өтөшкөн.

Цинь империясында тынымсыз көтөрүлүштөр менен коштолгон социалдык карама-каршылыктардын тынымсыз тутанышы Цинь монархиясынын кулашына жана жаңы Хань династиясынын түптөлүшүнө алып келген. Анын негиздөөчүсү эң күчтүү көтөрүлүштүн жетекчилеринин бири болгон айыл аксакалы Лю Банг дароо өзүн император деп жарыялаган. Лю Бан бир катар реформаларды жүргүзгөн, бирок алар кулчулуктун өсүшүн жана ири жеке жерге ээлик кылууну токтоткон эмес.

Жаңы аймактык-административдик бөлүнүү ишке ашырылып, анда өлкө 13 ири районго бөлүнгөн. Областтар менен райондордун саны көбөйгөн. Мамлекеттик аппаратта көптөгөн чиновниктер болгон. Эң негизгиси аскердик аппарат болгон. Аны менен катар каржы, ритуалдык жана мамлекеттик экономика бөлүмдөрү болгон. Феодалдык түзүлүш менен айкалышкан кулчулук жаңы коомдук карама-каршылыктардын себеби болуп калган.

Кылмыштар жана жазалар байыркы Кытайдын укук системасынын өзгөчө көңүл бөлүнгөн. Кытайдын өз бетинче, эрте пайда болгон укуктук маданияты негизинен кылмыш-жаза жоопкерчилигинин принциптерин жана укук бузгандык үчүн жаза системасын иштеп чыгуунун жүрүшүндө өнүккөн. Кытайлык кылмыш-жаза укугуна биргелешип кылмыш жасоо, күнөөнү оорлотуучу жагдай (алдын ала макулдашуу), кайталанган кылмыш, күнөөнүн түрлөрү ж.б. түшүнүктөр белгилүү болгон. Чжоу мыйзамдарында 500 дөн ашык кылмыштын түрлөрү болгон. Алардын ичинен эң оор кылмыштын түрү катары императорго чыккынчылык кылуу, диний ырым-жырым буюмун уурдоо, жаракат келтирүү, армиядан качуу ж.б. эсептелген. Туруктуу мүнөздө төмөнкүдөй жазалар колдонулган: татуировка, мурдун кесип салуу, бутун шылай чабуу, бычуу, өлүм жазасы ж.б. Булар узак жылдар бою колдонулган жана сословиелик - таптык маңызда жүргүзүлгөн [7].

Кытай мыйзамдары кредиттик келишимден белгилүү бир нерсени пайдаланууга берүү, кайтарып бербөө кылмыш жоопкерчилигине алып келген келишимди айырмалап турган. Кодексте мамлекеттин кулун, малын башкарып турган кызмат адамдарына бул нерсе өзүнө же башка адамга ссудага берилгенде ссуда келишимин түзүүгө, ошондой эле өзүнө же башка адамга мамлекеттен үстөк пайызсыз ссуда берүүгө тыюу салуу атайын каралган. Кытайдын милдеттенме укугунда соода-сатык келишимине өзгөчө орун берилген, мында тараптардын макулдашуусу анын жарактуулугунун негизги шарты болгон. Жөнөкөй нерселерди сатып алуу жана сатуу жерди эле эмес, адамдарды, малды сатып алуудан айырмаланган.

Жыйынтыктап айтканда, байыркы Кытай укугу Хань империясынын мамлекеттик дини деп эсептелген жана гуманизмди үйрөткөн конфуцийчилик философиялык - этикалык окуусунун жана легистердин философиялык - укуктук мектебинин таасиринин негизинде калыптанган. Кытай байыркы илимге жана бай маданий мурастарга ээ өлкө экендиги шексиз. Чынында Кытайды “Азиядагы Рим империясы” деп атоого болот. Көптөгөн азиялык тилдердин маданияты көбүнчө заманбап маданият тарабынан калыптанган. Узак убакыт бою бул өлкө европалык мамлекеттердин кызыкчылыктары үчүн изилдөө объектиси болуп келген. Бирок ушул күнгө чейин анын маданий кароо темасы аз изилденген бойдон калууда. Кытайдын укуктук маданиятынын таң калыштуусу, европалык укуктук маданияттардан айырмаланып, ал өз алдынча өнүккөн жана ошондуктан толугу менен уникалдуу болгон.

Колдонулган адабияттар

1. Ли Сянянь Концепция «Национальной политики» Конфуция в прошлом и настоящем // ЮВА: актуальные проблемы развития. 2016. №33.
2. Черчесова, Э. В. Политические и правовые учения Конфуция / Э. В. Черчесова, Р. Р. Кильметова // Школа Науки. – 2018. – № 3(3). – С. 40-41. – EDN XRAGHR.
3. Пивоваров, Н. Д. Источники древнекитайского права / Н. Д. Пивоваров // Актуальные проблемы российского права. – 2015. – № 3(52). – С. 15-23. – EDN TOTYRB.
4. Интернет ресурс: <https://studfile.net/preview/3833812/page:8/>
5. Бичурин Н.Я. Китай в гражданском и нравственном уложении. М.: Восточный Дом, 2002. 428 с
6. Интернет ресурс: <https://tyup.net/page/bajyrky-kytaj>
7. Токтакун, К. Г. Байыркы Кытай укук системасынын Өзгөчөлүктөрү / К. Г. Токтакун, А. И. Жумабаева // Кыргызстандын Жарчысы. – 2024. – No. 1-1. – P. 133-136. – DOI 10.33514/BK-1694-7711-2024-1(1)-133-136. – EDN CCVOBD.
8. Айткеев, Т. К. Лучшие традиции национальной морали Китая / Т. К. Айткеев, М. Усон Уулу // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Т. 1, № 3. – С. 197-202. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_197. – EDN KNXBOD.
9. Токтакун Кызы, Г. Байыркы Чыгыш өлкөлөрүнүн укуктук негиздери (Байыркы Египет жана Байыркы Вавилондун мисалында) / Г. Токтакун Кызы, Н. Нийматжан Кызы // Чыгыш таануунун маселелери. – 2024. – No. 2. – P. 49-57. – DOI 10.52754/16948653_2024_2_6. – EDN EDAGDG.